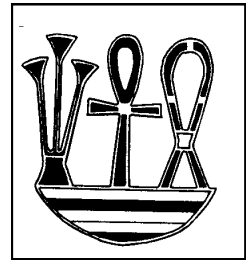

Egyiptomi Füzetek

1. évfolyam 3. szám

2001

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

Egy kamarakiállítás margójára: a szőlő és a bor az ókori Egyiptomban

Az egyiptomi kultúra egyik igen fontos részét képezte a szőlő és a bor, illetve a hozzájuk kapcsolódó elképzelések. A szőlő termesztése, a bor készítése és ezek felhasználása az egyiptológiai kutatás egyik dinamikus fejlődő ága. Erről szól az itt bemutatott kamara-kiállítás.

A szőlőfürt

A neolitikum letelepedett közösségeinél teremődtek meg azok az előfeltételek, amelyek végül elvezettek a borászathoz. A különféle növények, állatok háziiasítása során került sor a vadszőlő domesztikálására az i.e. VII-IV. évezredben. Ezt segítették még elő a neolitikus konyha új eljárásai (pl. erjesztés) és új eszközei is, beleértve a szűk szájú, tehát lezárható, tárolásra alkalmas kerámiaedényeket.

Egyiptom, kívül esve a vadszőlő egykori elterjedési területén, ahol is annak domesztikációja vélhetően végbement (Transzkaukázia), a szőlőt, s a bort Palesztinán keresztül ismerte meg, import formájában. A palesztin térség és az egyes egyiptomi régészeti kultúrák között fennálló majd ezeréves kereskedelmi kapcsolatban döntő változás akkor következett be, amikor Egyiptomban megszületett a királyság. Az államot megalapító 0. dinasztia a Dél-Palesztin régió kolonizációjával vezette le a társadalomban éppen az államalapítással kapcsolatban felgyülemlett feszültségeket, a vajúdas fájdalmait. Az ekképp kolonizált D-Palesztinából az import termékeket ekkortól nemcsak a Nílus Deltájában terítették, hanem szervezeten délebbre szállíthatták le a folyam mentén. Így kerülhetett elő a 0. dinasztia egyik királyának (i.e. 3150) sírjából a felső-egyiptomi Abüdoszban kb. 700 korszó, amelyek formájukat és agyagfajtájukat tekintve palesztin importárúnak mutatkoztak.

Tartalmukra – az anyagvizsgálat során – a szőlő(származék)ra utaló borkősav jelenléte vallott. Némelyik emellett szőlőmagokat is tartalmazott, illetve ízesítésül – szokatlan módon – felfűzött fügszeleteket. Mivel a korszok szájának lepecsételésére használt agyagot nílusi alluviális iszapként azonosították, az importált bort belföldön, valamely deltai lerakatban vehették át. Az edények tartalmának ellenőrzése után újra dugaszolták és felirattal látták el. Az ezen tárolóedény címkékre, az ekkor még kis (elefánt)csont lapocskákra karcolt hieroglifák jelentik Egyiptom legkorábbi írott emlékeit! A megnövekedett felvevő piacot úgy tűnik már a következő, 1. dinasztiában Egyiptomban készült borral elégíthették ki: időközben – egyéb kerti növények mellett –

szőlőt is betelepítették a Deltába, és eltanulták a borkészítés technológiáját.

A szőlőhöz és a borhoz tapadó képzetek legtöbbje az önmagában ábrázolt fürtre – rész az egész helyett alapon – is kivetítődött. Ozirisz isten, akit a mezőgazdasági technikák feltalálójának tartottak, részint ezért is lehetett a „bor

ura az áradáskor”. Másrészt azért, mivel a meggyilkolt, de a túlvilágon új életre kelő istennek a folyamba ömlő vörös vére, valamint az áradás megjövetelek vöröses folyam ill. a bor hasonló színe között bonyolult kapcsolatrendszer tétéleztek fel. Oziriszt az ún. Halottak Könyvének 173. mondása egy baldachin alatt trónolva jeleníti meg, amelynek tetejéről szőlőfürtök lógnak. Ugyanígy fogadja Szennefer thébai polgármestert és feleségét Szennefer szőlőkkel díszített sírkamrájában. A fürtök tehát a regeneráció gondolatát és hatását erősítik itt fel, jelzik, hogy a sír tulajdonosa osztozni kíván Ozirisz sorsában, újjászületésében.

Részlet Szennefer sírjából (TT96)

Nem az egyén, hanem a királyság megújulását, fennmaradását, bőségét szolgálhatták viszont a 18-19. din. királyi kioszkjainak, balkonjainak kedvelt fürt motívumai. A királyi trón baldachinját is fürtök díszítették a természetábrázolásokat kedvelő Amarna korban. E korból, valamely épületelemről származhatnak a Múzeum kékfajansz, feltehetően öntömintán, tömegtermeléssel

előállított, stilizáltabb fürtdíszei. Amennyiben a szőlőfürtöt amulettként használták, akkor arra az asszociációra alapozhattak, amely a fürtöt az emberi szívvel való formai hasonlósága miatt összekapcsolta. E szempontból az is lényeges, hogy a bor hatását éppen a szívre, mint mentális, pszichikai központra fejt ki, azt békíti meg elvéve haragját, vagy zavarja össze.

Vitatott azon „életképek” tartalma, ahol majmok különböző gyümölcsök szüretelésekor sürgölődnek, hogy vajon betanítva a szüretelőknél segédkeznek-e, vagy „saját hasra” dolgoznak. Az önmagában is csemegének számító fürtöt majszolja egy babuin-majom a Múzeum egyik Ramesszida-kori skaraboidján is. Ahogyan ez esetben is az „életképek” mögött mára ránk nem maradt állatmesék sejlenek fel, úgy feltehető, hogy a bájos kompozíció az említett skaraboid típuson is áttételes jelentésű. Egyes majomtípusok mindig is a regeneráció eszközei, rezonőrei voltak, sőt ők asszisztáltak a megújulással és annak körülményeivel kapcsolatos jókívánásokhoz. Efféle szerepe lehet a II. Ramszesz alatt élt tisztviselő, Thotmesz thébai sírjában ábrázolt, fügét és szőlőfürtöt tartó majom figurának (32-es thébai sír, ELTE ásátás). Vagyis azon túl, hogy általában gyakran tűnnek fel a sirtulajdonos és feleségének széke alatt ábrázolt kedvenc állatok körében, a mancsukban tartott tárgyakkal együttesen jelenthettek ismét a regenerációra célzó jókívánást. Tekintettel arra, hogy nemcsak a pávián, de olykor a babuin-majom formáját is magára ölthette Thot bölcsességisten, a skaraboidra további értelmezési lehetőség adódhat. Ő egyfelől maga is lehet a „bor ura”, a részegség ünnepét pedig éppen Thot-hónapjában tartották. Másfelől Hórusz megsérült szemének (a Holdnak) az újra kitelítőjeként mindenféle regeneráció közvetlen előidézője. Így Thot majomként gyakorta tartja maga előtt a Hórusz szemet, amit skaraboidunkon egy szójáték révén a fürt helyettesíthet, hiszen a „Hórusz szeme”, „Hórusz zöld (=megújuló) szeme” kifejezéseket metaforikusan használták a szőlőborra.

A szőlészet, borászat technológiai

A szőlő termesztése kombinált gazdálkodásban folyt: a szőlőültetvény "kámu" egy fallal körülvett kert volt, amelynek közepébe ültették a szőlőtökeket. A palesztin területekről átvett szőlészeti technológia helyi alkalmazásánál úgy tűnik még sokáig szükség volt az idegen szőlészek ügyességére. Többségükben előázsiai névtípusúak voltak az újbirodalmi boroskorsó címkéken feltüntetett fővincellérek, s egy ugyancsak újbirodalmi didaktikus szöveg, amikor alappéldaként egy 21 fővel üzemelő szőlőültetvényt említ, e beosztottak élén ismét egy előázsiai fővincellel találkozhatunk. A kertészetekben a legfőbb s egyben legmegterhelőbb feladat, ami az alacsonyabb sorban lévő kertészek vállát nyomta, az öntözés volt. Így vált foglalkozásuk jelképévé, egyszerűsödött hieroglifájává a vízfordórúd alatti cipekedés (𓄀𓄁𓄂). A vízfordórúd eme jellegzetes tartását a múzeum egyik I. Átmeneti-kori fa szolgaszobrocskája is visszaadja, aki könyökben meghajlított kezében rudat tart, melyen egykor – mára elveszett – vizesvödöröcskék függhettek.

Ugyancsak az elhunytak túlvilági élelmiszer utánpótlását vélték biztosítani a sírfalakon megörökített mezőgazdasági munkákkal. Ezek közt csupán nagyvonalakban, mégpedig 12 szakaszra, jelenetre tagoltan követhetjük nyomon a bor előállítását. A 12, egyszerre és egy helyütt sehol nem ábrázolt munkafázis közül a leggyakrabban magát a kb. augusztus tájékán esedékes szüretet adták vissza. Pusztá kézzel, kosarakba szedték a korábban alacsonyabb, térdelve is elérhető, később embermagasságú lugasokra futtatott szőlőt. (A bor "irp" szó hieroglif determinatívuma 𓄀𓄁𓄂 is a 2 karon átfuttatott növényt mutatja.) A tűző nyári nap hevétől óvott, pálma – és szőlőlevelekkel lefedett kosarat ezután a taposó-kádhoz vitték. A taposókádban, amely az egész Mediterráneumban és a Közel-Keleten hagyományos módja volt a szemek összetörésének, a taposók egy keresztrúdra, illetve az Újbirodalomtól kezdődően az arról lelógó kötelekbe, indákba kapaszkodva tartották meg egyensúlyukat.

Részlet Thotmesz sírjából (TT32) a kis majommal

Részlet Nakht sírjából, Norman de Garis Davies másolata (Metropolitan Museum)

A taposók munkájukhoz kedvet, ütemet muzsikusok zenei kíséretéből merítették az Óbirodalomban, míg az Újbirodalomban a "talpalávalót" a taposók egyike adta egy, Renenutethez a szüret, aratás istennőjéhez szóló ének formájában. Taposással nyerték ki a bogycsók létartalmának 2/3-át, a maradékot (héjastul, magostul, kocsányostul) ún. zsákprésbe helyezték, miáltal a zsákprésből kifolyó musthoz hozzáadódott a héj, kocsány fanyarsága, színezőanyaga stb. A korszokba töltött must erjedését a nyári forróság szinte azonnal elindította, ami egyes ábrázolások szerint annyira heves is lehetett, hogy a lé a korszó pereme fölé habozva csapott ki. Még mielőtt az erjedés ecetesedésbe át nem fordult, kellett a korszokat lezárni, lepecsételni. A pecsétet a szalmatörökkel elkevert agyagdugaszba nyomták, s hogy az agyag ne hullhasson a borbá, a korszó szájára előbb egy kis kerámia tálkát helyeztek. A fővincellér a bor minőségét garantálva jelen volt a pecsételéskor, feliratozásnál, s az Újbirodalomban nevét is adta a hitelesítéshez.

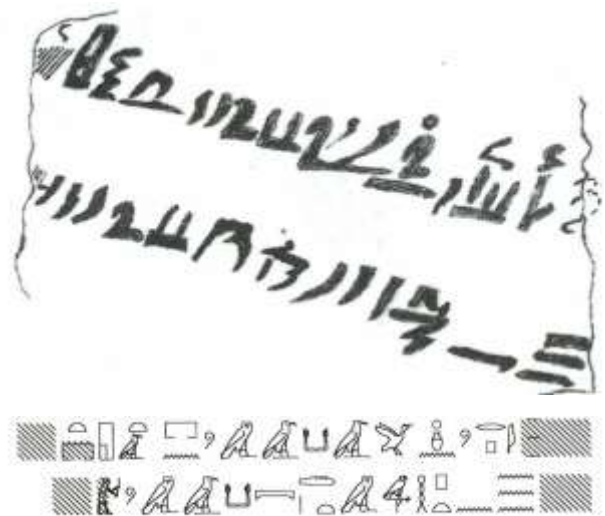
Szélesebb körben az Újbirodalom alatt terjedtek el a különféle fogyasztási cikkek tárolóedényein alkalmazott feliratok, ezen belül a dugaszra helyezett pecsét és/vagy az edény vállán lévő címke. Amíg a címkézést többféle árucikk esetében is szívesen alkalmazták, addig a pecsételést kitüntetően dukált az értékeesebb bornak. Mindenesetre a pecsételést részletezőbb címke alkalmazása vált a Ramesszida-korra az általában használatos adatmegadási móddá. Ilyen hasonló korú boroskorszó címketörödek a Múzeumban jól példázza, mi minden állhatott hieratikus (a

hieroglif írás kurzívabb változata) jegyekkel egy címkén.

Elsődlegesen az „évjáratot” adták meg az adott időpontban regnáló fáraó uralkodási évében számolva (valószínűleg itt II. Ramszeszében). Majd megnevezték az áru fajtáját: az amfora szőlőből préselt bort (*irp*) tartalmazott, amely egyik fő fajtáját képviselte az Egyiptomban készített boroknak (pl. még datolya, gránátalma stb. gyümölcséből). Mivel a bor jellegére (édes, vegyített), ill. minőségére (jó, 2- vagy 3-szorosan jó) külön jelző itt nem utal, átlagosnak tekinthetjük, s vörösnek, mivel a fáraókorban a

fehér bor Egyiptomban nem mutatható ki. A szőlőültetvények általában királyi vagy templomgazdaságok tulajdonában álltak, a címke párhuzamai alapján a tulajdonos intézmény kitört neve kiegészíthető: hajdan IV. Thotmesz templombirtokáé lehetett. E szőlőskerttről tudjuk, hogy a Ramszeszket megelőző (18.) dinasztiaiban alapították, majd a 19. dinasztiaiban felújítva e birtok volt II. Ramszesz halotti templomának, a thébai Ramesszeumnak egyik beszállítója.

Majd a szőlőskert fekvéséről kapunk információt: „a *Ptah vize*” területen feküdt. Az Újbirodalom idején a Delta folyamágaira használt nevek ismeretében a "*Ptah vize*" a Szaisz mellett elhaladó

A hieratikus címke és hieroglif átírása:

... az ... szőlőskertjéből való bor, ... Ptah vize (területről szállítva), ... fővincellér által (felügyelve).

Rosette-i ággal azonosítható. A szőlő fő művelési területe a koradinasztikus kortól fogva az enyhébb, csapadékot sem nélkülöző éghajlatot biztosító Delta-vidék (és az oázisok) voltak. Az Újbirodalom alatt is természetesen ugyanezen területek maradtak meg legnagyobb hozamúknak. De míg a 18. dinasztia kertbirtokai túlnyomórészt a Ny-Deltában, a "Nyugati folyó" körül csoportosultak, addig a Ramesszida-korban zömében inkább a Kelet-Deltába, a felvirágzó új Delta-székhely, Pi-Ramszesz vonzáskörzetébe sűrűsödtek. E bor tehát a Ny-Deltában ekkoriban már csak kisszámúban üzemelő régi szőlőültetvény egyikében készült. A „Ptah vize” borvidékről Thébában nemcsak a Ramesszeum raktáraiba szállították, hanem a deir el-medinei kézművestelep és az ottani kultuszok számára is jutott bor.

Fogyasztási szokások

Az ún. egyszerű borkezelési műveletekre olykor közvetlenül a fogyasztás előtt vagy alatt került sor, így a zavaros bor seprőjének lefejtéséhez használt szívócsővel egyúttal kortyolhatták is az italt, ahogyan a kisebb mértékű zavaros anyag eltávolításához használt szűrők is beletartozhattak a borfogyasztáshoz szükséges edénykészletbe. A szívócső multifunkciós eszköz lehetett: az eltérő tartalmú korsókból lefejtett borokat a lakoma előtt vegyíthették össze vele, ill. aromás adalékanyagok hozzátöltésére szolgált. Ezt a szívócsöves italozási szokást Mezopotámiából, egy alapvetően sörös kultúrából vették át. Mégpedig feltehetően csak az Újbirodalom elején (18. din.) hozhatta be Egyiptomba egy szír népség-csoport. Egyiptomban viszont – mai nézetek szerint – nem a sörös, hanem a boroskorsókat ürítették vele, főleg az uralkodó elit körében.

Hiszen azon földiek számára, akiknek képzelete az eget is néha isten szőlős kertjeként láttatta, a bor olykor megfizethetetlenül, égnyi távolságban nyújtózott. Tekintettel arra, hogy a sörnek legalább az ötszörösébe került, ezért elsősorban a kiváltságosok italának számított. Amikor pedig egy fejetejére állított társadalmi hierarchiát, kicsavart világrendet kívántak szatirikusan megmutatni állatfigurák segítségével, egér/patkány uraságnak a bort, mint az uralkodói elit presztízscikkét szolgálhatta fel a serény macska szolgálhad. Ezek után érthető, ha az elhunyt a túlvilágon is pazar lakomákon kívánt részt venni, ahol szolgálólány töltötte ki számára az isteni italt egy kis füles kancsóból egy

laposabb ivótálkába. „Egészségedre! Igyál részegségig! Ünnepelej egy jó napot!” szólhatott egykoron az ivótálka köszöntő, hiszen a részegség egy kellemes, elérni kívánt állapot volt. Ennek egészen túlzott formáit viszont elítélték, különösen világnézetük általános megingásának időszakaiban, s nem nézték jó szemmel a tivornyáig fajuló lakomákon az öntudatukat vesztett részegeket, holott a részegség vallási világképük egyik fontos elemét képezte.

Boráldozat a vallásban

A földiek által bemutatott boráldozatokra mind az elhunytak, mind az istenek igényt formáltak. A halott számára a bor (és szőlő) egyrészt táplálékot, folyamatos felfrissülést jelentett az ételáldozati rituálé keretében. De nélkülözhetetlenné tette a bort a halott szájmegnyitási és balzsamozási rituáléi során ama tulajdonsága, hogy képes a „száj megnyitására”. Több isten is kaphatott ugyanakkor a királytól boráldozatot gömbölyű edényekben, elvárva cserében királysága elismerését, fenntartását. Közülük Hathor istennő, az égi tehén igen szorosán, mindjárt két mitológiai történettel is kötődött a borhoz, amelyekre „a részegség úrnője”-kénti elnevezése is világosan utal. Az ún. Napszem-mítoszban Hathor/Tefnut, miután apjával, Ré napistennel összeveszett, dühös oroszlánként (Szakhmet istennő formájában) Núbiába vonult. Ré békítő követeiként Thot és Su isten eredtek a nyomába. Az „Emberiség elpusztítása” mítoszban pedig az emberiségre megharagvó Ré a lányát, Hathor-Szakhmetet vér- és bosszúszomjas oroszlánként küldi az emberi fajra, ám ismét Thot lép közbe. Mindkétszer a vérszerű borral sikerült megtéveszteni és lecsillapítani Hathor-Szakhmetet, és immár szelíd macskaként visszakísérni Egyiptomba. Hogy Hathor vad vonásai újra elő ne törjenek, rendszeresen boráldozattal engesztelték zene és tánc kíséretében. Így kerülhetett a csörgésével Hathort az ünnepségeken megnyugtató hangszerre, a szisztrumra, az istennő tehénfüles feje, és felül a megbékélten ülő macska.

Gaboda Péter.
Szépművészeti Múzeum

Előadás helye és ideje:
Szépművészeti Múzeum, 2001. szeptember 12.

Egyiptomi Füzetek 1/3, 2001.
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság Ókori
Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Győry Hedvig
Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu